

Горан М. Максимовић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департмана за српску и компаративну књижевност

Научна грађа

УДК 091(0.032):027.64(497.113)

821.163.41.09-6 Томановић Л.

Примљено 21. 11. 2014.

НЕОБЈАВЉЕНО ПИСМО ЛАЗАРА ТОМАНОВИЋА УПУЋЕНО ИЗ КОТОРА СВЕТОЗАРУ МИЛЕТИЋУ У НОВИ САД У АПРИЛУ 1876. ГОДИНЕ

У огледу је описано и приређено за штампу необјављено писмо Лазара Томановића (1845-1932), које је овај тада сасвим млади правник и политички вођа Срба из Боке Которске и Приморја упутио у Нови Сад 16. априла 1876. године политичком вођи војвођанских Срба Светозару Милетићу (1826-1901). У писму је Томановић указао Милетићу на околности под којима се водила актуелна борба Срба у Боки Которској и Далмацији за остварење политичких права у оквиру Аустроугарске монархије.

Кључне ријечи: Лазар Томановић, Светозар Милетић, Бока Которска, Далмација, Аустроугарска монархија, Нови Сад, *Застава*, рукопис, преписка, политика, народни прваци, Срби у Боки Которској и Далмацији.

***

У рукописној заоставштини Лазара Томановића (1844-1932), која се чува у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, сачуван је значајан број писама, која је овај политички првак Срба из Боке Которске и Приморја упућивао бројним савременицима из Новог Сада и Београда. Издајемо имена: Антонија Тоне Хацића (1831-1917), Александра Сандића (1836-1908), Светозара Милетића (1826-1901), Димитрија Руварца (1842-1931), Милана Савића (1845-1930), Стевана В. Поповића (1845-1918), Тихомира Остојића (1865-1921) и Јаше Продановића (1867-1948). Овом приликом одредили смо се да приредимо за штампу једно писмо које је Лазар Томановић упутио из Котора 16. априла 1876. године Светозару Милетићу у Нови Сад, а које према нашим сазнањима до сада није објављивано. Писмо је написано на бијелој хартији димензија 13x20 цм и чува се у РОМС под

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

инвентарним бројем 30529. Приликом приређивања за штампу Томановићевог писма задржали смо аутентичан облик и стил, уз минимална правописна осавремењавања текста.

Непосредан повод због којег је Томановић послао ово писмо био је један Милетићев коментар који је објављен у 51. броју *Заставе* (од 2. (14.) априла 1876. године), на допис који је редакцији овог листа стигао од „једног Србина из Далмације“, а односи се на тумачење политичких прилика међу Србима и Хрватима у Приморју. Милетић није хтио да објави тај текст јер је сматрао да може нанети штету даљој политичкој борби на том простору. Иначе, Томановићево писмо послато је само неколико мјесеци прије хапшења Светозара Милетића (5. јула 1876. године) и монтираног судског процеса, који је вођен против ове важне српске личности друге половине 19. вијека, у Пешти током 1877. и 1878. године, а на којем је осуђен на 6 година тамнице.

Важно је овом приликом напоменути још једну чињеницу. Непосредно након овога писма, које је упутио Светозару Милетићу, Томановић је одлучио да се у потпуности посвети политичком раду. Познато је да се по завршетку правних студија у Пешти 1874. године и одбрањеном докторату правних наука, Томановић вратио у завичај, гдје је најприје провео двије године на судској пракси у Котору. У политичку каријеру и заступање интереса приморских Срба отиснуо се 1876. године. Кандидовао се на посланичким изборима крајем године и заједно са Стефаном Митровим Љубишом, који се још од 1861. године бавио политичким радом, постао је изабрани српски делегат у Далматинском Сабору у Задру. Љубиша је био изабран једногласно. Томановићев избор утолико је драгоцјенији што је био противкандидат конта Ђорђа Вој(и)новића, дотадашњег предсједника Далматинског Сабора, те што га је победио убједљивом већином гласова. Незадовољне таквим расплетом избора, аустријске власти су преко верификационог одбора покушале да пониште оба мандата (Лазара Томановића и Стефана Митрова Љубише), али је на крају Сабор био принуђен да одобри Томановићев избор и потврди му посланички мандат. (МАКСИМОВИЋ: 2006, 507)

Ради потпунијег увида у текст Томановићевог писма, наводимо у цијелости (уз минимално правописно осавремењавање) Милетићев чланак објављен у 51. броју *Заставе* 1876. године: „Из Далмације сам добио чланак под насловом ‘Поглед на најновије догађаје у Далмацији’ од једног Србина, који вели, да не припада ни једној од данашњи двеју странака, од који је једној на челу Павлиновић, другој Љубиша, него да стоји над обема странкама, и зато изриче свој беспристрасни суд о обема. Чланак је врло вешто написан, тако, да већ с тога тешко одољевамо искушењу, да га у листу саопштимо. Ипак, мада нам је врло жао, не можемо му, бар не у *овом добу*, дати места у листу нашем. Кад би онако стојало, као што писац чланка црта, т.ј. да су у

обе странке, а нарочито у њени главни вођа, које писац именује, побуде посве *личне*, себичне, или у најбољем случају, ‘славохлепне’, то би онда врло жалосно било, и томе не би било лека ни оснивање *треће* народне странке, а најмање оснивањем *српске* странке. Што се у чланку каже за досадање прваке и једне и друге странке, то би се исто могло сутра казати за ‘нове’ људе, и народ би препуњен сумњом и неповерљивости само у још већу забуну, и деморализацију дошао; тек би онда освештана била ‘мала политика’. Колико је нама познато, вођа странке ‘Нар. листа’ није Павлиновић него др Клаић.

Чланак ћемо сачувати – можда ће доћи време, да се без уштрба за народну ствар на јавност изнети може; ако пак писац зажели, да му га вратимо, то ћемо изузетно учинити“. (МИЛЈЕТИЋ: 1876, 4)

На почетку писма Томановић најприје наглашава да посједује довољно компетенција да искаже своје „мњење“ и прокоментарише политичке прилике у Приморју, а затим наглашава да је његова позиција објективна: „Ал’ најприје имам Вам изјавити, да боље судите о мојим назорима, да се ја до сада нимало нијесам бавио о далматинскијем стварма, да не стојим с никаквом странком нити с каквом личности у никаквој свези, те се налазим удаљен од свијех једнако и тако могу беспристрасније и објективније моје мњење изрећи“. (ТОМАНОВИЋ: 1876) Након тога, Томановић оспорава Милетићеву тврдњу да је Михо Клајић (1829-1896), а не Миховил Павлиновић (1831-1887), вођа Народне странке. Саглашава се са неименованим писцем чланка, који је упутио допис Милетићу за *Заставу*, а затим наглашава слjedeће: „Сву снагу Народне странке сачињавају попови католички, а ови су безувјетни и слијепи извршиоци воље Павлиновићеве. То би Вам казао и сам Клајић“. (ТОМАНОВИЋ: 1876) Томановић ту тврдњу поткрепљује једним непосредним примјером од прије четири године док је још био ђак у Грацу. Тада су покушали неки независнији млађи људи да уклоне из редакције *Народног листа* попове, сазвали су Одбор *Народног листа* и његове акционаре, а онда се испоставило да то није изводљиво и да је Павлиновић држао под контролом већински пакет акција. Након тога се однос *Народног листа* према Србима ублажио, постао је перфиднији и прикривенији, али се у суштини ништа није промијенило у антисрпском дјеловању. Томановић износи и могућу претпоставку да је писац тог чланка, који је стигао у редакцију *Заставе*, можда адвокат Димитровић из Шибеника, а затим наглашава да се ради о честитом Србину који „не стоји у никаквој свези са Љубишом, паче га као и Ви осуђује“. (ТОМАНОВИЋ: 1876)

У даљим редовима, Томановић јесте критички расположен према њима, али брани дотадашње српске политичке вође у Приморју: књижевника Стефана Митрова Љубишу (1824-1878) и епископа далматинског Стефана Кнежевића (1806-1890). „Али ако оћемо ми Срби окупљати се у обрану српства на Приморју, гријешили бисте кад бисте држали, да ми устајемо у

обрану Љубише или Кнежевића. Они су обадва изиграли своју ролу на Приморју – лијепо сте Ви рекли за Љубишу, да је исцијеђени лимун, то је исто Кнежевић – с тога их се ми не можемо бојати, они су у нашијем рукама и ја мислим да бисмо погријешили кад не бисмо радили да нам они озлојеђени на ‘народну’ странку помогну у овој опасности која српству од исте странке пријети“ (ТОМАНОВИЋ: 1876)

На крају Томановић указује Милетићу и на неопходност да прави разлику између Далмације и Хрватске, као и онога што за Србе значи Далмација, па самим тим и да српски политички заступници не могу припадати на исти начин Народној странци у Далмацији, као и у Хрватској. Због потпуније увјерљивости, наведене политичке погледе Томановић поткрепљује и тиме што је испод свога потписа ставио и потписе свих одличнијих Срба из Которске и Херцеговине општине.

Међу првима су потписани неки од најзначајнијих Срба из Херцег Новог тога времена, као што су били: Мато Мрша, професор Поморске школе у Србини, Ђорђе Вој(и)новић, начелник Општине Херцег Нови, Лесо Павковић, поморски капетан, Јевто Гојковић, трговац, те Милан Јовановић, доктор медицине, који је у књижевности био познатији под надимком Морски, а који је у то вријеме радио и живио у Херцег Новом. О свим наведеним личностима, као и о аутентичној атмосфери у граду Херцег Новом, веома упечатљиве записе оставио је Симо Матавуљ у аутобиографско-мемоарском тексту *Биљешке једног тисца*, у трећем поглављу дјела, када описује године проведене у Херцег Новом и Боки Которској (1874-1881). (МАТАВУЉ: 1988, 44-71) Негдје пред крај, међу именима потписника који подржавају наводе из Томановићевог писма Милетићу, појављује се и име учитеља Симе Матавуља.

Важно је на крају овога уводног текста нагласити да је убрзо након описаног писма Лазара Томановића, расплет догађаја у Далмацији у потпуности потврдио његове политичке анализе и претпоставке. Политички и национални сукоби Срба и Хрвата у Далмацији око правца дјеловања Народне странке доведени су крајем 1879. године до тачке потпуног неразумијевања и разлаза. Срби су због тога почетком 1880. године покренули *Српски лист* у Задру, (од 1888. године због забране излазио је под измијењим називом *Српски глас*), а као уредника именовали су Саву Бјелановића (1850-1897), истакнутог политичког првака и књижевника. (МАКСИМОВИЋ: 2013, 55)

У Котору, 16. априла 1876.

Велецијењени Господине!

Ваша примједба у 51. бр. *Заставе* на чланак који сте примили из Далмације, побуђује ме да Вам управим овај листић, увјерен да Вам неће бити жао чути и моје мњење, који пратим од десет година развитак радње појединих странака и личности на овијем странама, што би Вам могло служити да се боље оризонтирате судећи о нашој стварма.

Ал' најприје имам Вам изјавити, да боље судите о мојим назорима, да се ја до сада нимало нијесам бавио о далматинској стварма, да не стојим с никаквом странком нити с каквом личности у никаквој свези, те се налазим удаљен од свијех једнако и тако могу беспристрасније и објективније моје мњење изрећи.

Ви велите да је Клајић а не Павлиновић вођа Народне странке, а ја мислим као [и] писац поменутог чланка обрнуто. Сву снагу Народне странке сачињавају попови католички, а ови су безувјетни и слијепи извршиоци воље Павлиновићеве. То би Вам казао и сам Клајић. То су давно увиђели независниј[и] и млађи људи Народне странке, те се покушавало прије четири године отрести се поповштине. На ту сврху чињене су представке *Н.[ародног] листу* са свију страна, и ми ђаци из Граца, да се уклоне попови из редакције *Н.[ародног] листа*. На те силне представке скупио се Одбор управљајући *Н.[ародног] л.[иста]* и сазвао све акционаре истог листа. Али, кад су се сакупили, виђело се да је *Н.[ародни] л.[ист]* у рукама Павлиновићевијем јер је већину акција он присвојио – откуд му новац не зна се. Тако су се попови демонски смијали овијем „револуционарима“ и данас је орган, који управља јавнијем мњењем у поповској рукама. Да је слободнији елеменат имао снаге, он наше друге органе основати, али кад отпану попови онда ко остаје у Народној странци? С тога се морало ћутати и оставити да ствари стоје како су биле, само што се *Н.[ародни] лист* према Србима мало умјерио ал' и то од страха према њему ружно расположени, јер вјерујте да Кнежевић има заслуга за српство у Далмацији, и да није ни ђаво црн онако како га описују.

Ако вам је пак чланак послао адвокат Димитровић из Шибеника, и њега познајем као честита Србина и он не стоји у никаквој свези са Љубишом, паче га као и Ви осуђује.

Али ако оћемо ми Срби окупљати се у обрану српства на Приморју, гријешили бисте кад бисте држали, да ми устајемо у обрану Љубише или Кнежевића. Они су обадва изиграли своју ролу на Приморју – лијепо сте

Ви рекли за Љубишу, да је исцијеђени лимун, то је исто Кнежевић – с тога их се ми не можемо бојати, они су у нашијем рукама и ја мислим да бисмо погријешили кад не бисмо радили да нам они озлојеђени на „народну“ странку помогну у овој опасности која српству од исте странке пријети.

Ви бисте хтјели да овамо Срби заступници припадају странки Народној као у Хрвацкој, али се усуђујем обратити Вашу позорност на шљедеће: Далмација није за српство то што и Хрвацка, Далмација је приморје Босне и Ерцеговине, а мени се чини да би доста важило за сваки случај кад би се у њој и српског елемента налазило.

С овога гледишта ја сам вазда радио и радићу а овако мисле и сви млађи Срби, и надам се да ћете нас и Ви потпомагати.

Докле се не доврши пак ослобођење Ерцеговине и Босне намјеравамо ограничити наш рад на настојање да наши заступници продру при предстојећијем изборима на покрајински Сабор. Бар ћете нас у томе потпомагати.

При свршетку молим Вас да ми не замјерите што сам си толико слободе узео, него да то припишете неограниченој оданости

Вашег најпонижнијег
Др Л. Томановића

П.п. Адресу, коју ћете овом поштом примити, потписали су сви одличнији Срби особито из Которске и Ерцегновске опћине да ниједан није изостао. Само нијесмо имали времена из Будве који потпис добити.

Мато Мрша професор, Ђорђе Војиновић начелник ерцегновски, Лесо Павковић капетан поморски, Јевто Гојковић трг.[овац], Михаил Русовић кап.[етан] помор.[ски], Милан Јовановић др медицине, Лука Павковић трг.[овац], Спиро Гојковић трг.[овац], Антоније Јанковић кап.[етан] пом.[орски], Христифор Лумбардић протопоп, Душан Лумбардић учитељ, Pietro Calugerovich (Калуђеровић) кап.[етан] пом.[орски], Јово Накићеновић, Лазар Лазаревић кап.[етан] пом.[орски], Јово Вукасовић кап.[етан] пом.[орски], Лазар Ђ. Јовановић посједник, Владимир Цвјетковић кап.[етан] пом.[орски], Јово Лазаревић парох мокрински, поп Крсто Ђукић, Никола Поповић трг.[овац], Томо Липовац кап.[етан] пом.[орски], поп Митар Зец, Спиро Бјеладиновић начелник которски, Ђуро Вучетић начелник грбаљски, Петар Рамадановић присједник опћине Новске, Никола Стефановић прис.[једник] опћине Которске, Стефан Бјеладиновић пресједник тугор.[ски] парохије Котор.[ске], Ђорђе Срдић, Лазар Бербер трг.[овац], др Л.А. Томановић, Јово Томовић присј.[једник]

опћ.[ине] Котор.[ске], Спиридон Квеквић трг.[овац], Стеван Радиво[је] вић трг.[овац], Илија Рамадановић, Петар Јакшић агент Лојдов, Шпиро Огњеновић трг.[овац], прото Константин Јовановић, Глиго Сушић посједник, Вук Поповић катихета гимназијални у миру, Шпиро Јововић трг.[овац], Шпиро Андрин Милић трг.[овац], протопоп Гаврил Руцовић, Шпиро Петровић трг.[овац], Петар Петровић Његушић трг.[овац], Иво Јовановић трг.[овац], Саво Мариновић трг.[овац], Никола Кирјак учитељ, Георгије Томановић кап.[етан] пом.[орски], Филип Томановић кап.[етан] пом.[орски], Ђорђе Бабић учитељ, Иво Петровић златар, Мићо Суботић трг.[овац], Симо Матавуљ учитељ, Богдан Вицковић трг.[овац], поп Нико Цвјетковић, Петар Мартиновић проф.[есор], Ђорђе Жуткић трг.[овац], Лазар Т. Јовановић, Лесо Суботић.

Цитирана литература

- МАКСИМОВИЋ 2006: Горан Максимовић, „Личност, дјело и доба Лазара Томановића“, *Зборник радова у част академика Радована Вучковића*, Зборници и монографије, Књига VI, Одјелење књижевности и умјетности, Књига 5, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, стр. 505-520.
- МАКСИМОВИЋ 2013: Горан Максимовић, „Приморска одлучност-Сава Бјелановић (Ђеврске, 1850-Задар, 1897)“, *Заборављени књижевници*, Просвјета, Пале, 2013, стр. 55-58.
- МАТАВУЉ 1988: Симо Матавуљ, *Биљешке једног писца*, Српска књижевност, Мемоари, дневници, аутобиографије, књига 13, Нолит, Београд
- МИЛЕТИЋ 1876: Светозар Милетић, „Одговор на допис из Далмације“, *Застава*, број 51, 2. (14.) април 1876, стр. 4.

Извори

- ТОМАНОВИЋ 1876: Лазар Томановић, „др Светозару Милетићу“, *Котор*, 16. април 1876, РОМС, Нови Сад, сигн. 30529

Goran M. Maksimović

UNPUBLISHED LETTERS BY LAZAR TOMANOVIĆ
SENT FROM KOTOR TO SVETOZAR MILETIĆ
IN NOVI SAD IN APRIL 1876

Summary

The essay was described and prepared for printing unpublished letter Lazar Tomanović (1845-1932), who was instructed by very young lawyer and political leader of Serbs from Kotor Bay and Primorje to Novi Sad on 16 April 1876. by political leader of the Serbs in Vojvodina, named Svetozar Miletić (1826-1901). Tomanović pointed in the letter to Miletić the circumstances under which led to the current struggle of Serbs in the Kotor Bay and Dalmacija for the attainment of political rights within the Austro-Ugarska monarchy.

Key words: Lazar Tomanović, Svetozar Miletić, Kotor Bay, Dalmatia, the Austro-Hungarian Monarchy, Novi Sad, Zastava, manuscript, correspondence, politics, folk leaders, Serbs in Kotor Bay and Dalmatia.